

- Tab. 1 Stages of territorial-administrative division of the Šaris region
Map 1 Šaris region – the present administrative division
Map 2 Šaris region – comparing of historical and present region
Map 3 Territorial changes of border of historical Šaris-region until 1922 year
Map 4 Territorial-administrative division the Šaris-region since 13 th century until 1882
Map 5 Territorial-administrative division the Šaris-region in 1882 – 1922
Map 6 Territorial-administrative division the Šaris-region in 1923 – 1938
Map 7 Territorial-administrative division the Šaris-region in 1938 – 1960
Map 8 Territorial-administrative division the Šaris-region in 1960 – 1990
Map 9 Territorial-administrative division the Šaris-region in 1990 – 1996

Recenzovali: RNDr. Robert Ištók, CSc.
RNDr. Vladimír Slavík, CSc.

KLASIFIKACE ZMĚN V PROSTOROVÉ STRUKTUŘE POSTKOMUNISTICKÝCH MĚST

Luděk SÝKORA

Abstract: *The research of postcommunist cities must focus on the processes of spatial change. There are two distinct approaches to the study of changes in the urban spatial structure. Their results, however, are not often compatible. The paper therefore attempts to design a formal procedure, which will connect them. It outlines a formal classification of changes in urban spatial structure and then attempts to relate processes of urban change, such as gentrification or suburbanisation, to this classification scheme.*

Key words: *postcommunist cities, urban spatial structure, urban change*

1. ÚVOD: VÝZNAM HODNOCENÍ ZMĚN PŘI STUDIU POSTKOMUNISTICKÝCH MĚST

Současná postkomunistická města se vyznačují vysokou dynamikou změn prostorové struktury. Proměny postkomunistických měst byly vyvolány především na základě změn společenských principů ovlivňujících vývoj měst, přičemž hlavní roli sehrálo nahrazení centrálně plánované alokace zdrojů tržním systémem. Postkomunistická města jsou jen určitou přechodnou a dočasnou formou, ve které se bývalá socialistická města nacházejí v období přizpůsobování městských prostorových struktur novým podmínkám. Zatímco principy fungování společnosti byly změněny poměrně rychle, prostorové struktury měst se vyznačují vyšší histo-

RNDr. Luděk Sýkora, Ph.D.

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2, Česká republika, tel: +420-2-21952253, fax: +420-2-24920657, e-mail: sykora@natur.cuni.cz, <http://www.natur.cuni.cz/~sykora/>

rickou setrvačností. Právě období přizpůsobování městských prostorových struktur novým společenským podmínkám je historickou etapou, kdy můžeme opodstatněně hovořit o postkomunistických městech. Jde o období, kdy nové (postkomunistické) společenské podmínky působí na proměnu těch funkcí a zprostředkovaně i územních částí měst, které s nimi nejsou v souladu.

Pro geografickou analýzu postkomunistických měst je důležité zkoumat hlavní prosedy, které mění jejich prostorovou strukturu. Studium postkomunistických měst by mělo směřovat k poznání, kde a jak dochází k nejvýznamnějším proměnám fyzických, funkčních a sociálních charakteristik prostorové struktury měst. Postkomunistické město musí být charakterizováno na základě změn v městské prostorové struktuře. Pouhé zhodnocení prostorových struktur k určitému horizontu v čase nestačí. Nejde jen o to, jak město vypadá, ale především o to, jak se mění. Při analýze postkomunistických měst musí být důraz kladen na vývojový aspekt, na procesy změn, spíše než na pouhý popis počátečních a výsledných prostorových struktur. Každé hodnocení obsahující pouze statický pohled je totiž pouze dílčím náhledem na proměnlivou strukturu postkomunistického města. Geografický model postkomunistického města musí tudíž obsahovat nejen popis změn v prostorové struktuře, tj. výsledků transformací, ale zároveň i rozbor procesů, kterými ke změnám došlo.

Předkládaný příspěvek nehodnotí konkrétní procesy proměny prostorové struktury postkomunistického města (viz např. Matlovič 2000 nebo Sýkora 1999). Jeho cílem je nastínění obecného způsobu klasifikace procesů měnících prostorovou strukturu měst, který může pomoci zejména při výzkumu měst procházejících významnými proměnami. Hlavním podnětem pro přípravu klasifikace byla potřeba utříděného vyhodnocení změn v prostorové struktuře postkomunistických měst. Článek je příspěvkem k hledání obecných přístupů a metod srovnávacího výzkumu změn prostorové struktury postkomunistických měst a navazuje tak na dřívější diskusi využití induktivních a deduktivních postupů (Sýkora 2000). Obecná konstrukce klasifikačního schématu by však měla umožnit historicky i geograficky neomezené využití.

2. DVA ZÁKLADNÍ ZPŮSOBY HODNOCENÍ ZMĚN V PROSTOROVÉ STRUKTUŘE MĚST

Změny prostorové struktury města bývají analyzovány na základě:

- (1) srovnání *stavů* prostorových vzorců dílčích stránek prostorové struktury města ve dvou nebo více časových řezech;
- (2) postižením nejvýznamnějších *procesů* proměny prostorových struktur.

Jako příklad srovnání stavů prostorových vzorců může sloužit porovnání rozmístění obyvatel s vysokoškolským vzděláním nebo ekonomicky aktivních obyvatel dělnických profesí pro katastry nebo urbanistické obvody města na základě údajů ze dvou sčítání lidu. Srovnání nám ukáže, zda oblasti s vyšším sociálním statusem (vyšší podíl vysokoškoláků) a nižším sociálním statusem (vyšší podíl dělníků) jsou ve zvoleném historickém intervalu v prostoru města stabilní nebo zda dochází ke změně prostorového rozmístění. Jde vlastně o srovnání výchozího a konečného stavu v prostorové diferenciaci vybraného jevu. Významným znakem takového srovnání je využití především kvantitativních metod využívajících územně agregovaná data k popisu prostorových vzorců. Primárním cílem srovnání stavů prostorových struktur v několika časových horizontech je popis změn v prostorovém vzorci.

Příkladem postižení procesů proměny prostorových struktur města je např. analýza suburbanizace, gentrifikace nebo komercializace. Taková analýza využívá pro kvantitativní hodnocení vedle agregovaných statistických dat rovněž neagregovaných údajů (obvykle shromážděných terénním průzkumem) a kvalitativních metod sloužících nejen k popisu procesu, ale i k jeho vysvětlení. Hlavním cílem je podchycení mechanismu zkoumaného procesu. Vedle popisu prostorových proměn analýza sleduje i klíčové aktéry a jejich činnosti přispívající k prostorovým změnám a významné kontextuální vlivy podmiňující rozhodování aktérů. Důležitým cílem sledování procesů proměny prostorových struktur je vysvětlení zaznamenaných změn.

Každý z výše uvedených způsobů hodnocení je přínosem k celkovému poznání transformací v prostorové struktuře měst. Oba způsoby se však liší z hlediska předmětu zkoumání i použitých metod. Zatímco první způsob hodnocení postihuje výsledky proměn v prostorové struktuře města, druhý způsob sleduje procesy, kterými ke změnám dochází. Hodnocení používají odlišný způsob abstrakce. Při analýze stavu prostorových struktur se vyčleňují dílčí stránky prostorové struktury města (formální abstrakce). Výzkum procesů proměny struktury města vyčleňuje reálné mechanismy, kterými ke změnám dochází (věcná abstrakce). Výsledky, dosažené oběma způsoby hodnocení, pak nejsou zpravidla kompatibilní. Snahou tohoto příspěvku je nalézt pevnější formální vtaž mezi výše uvedenými typy hodnocení, který by pomohl k jejich vzájemné kompatibilitě a umožnil jejich společné využití při výzkumu měst.

3. PROSTOROVÁ STRUKTURA MĚSTA A JEJÍ DÍLČÍ SLOŽKY

Prostorová struktura města je tvořena dvěma základními složkami: fyzickým a sociálním prostředím. Fyzické prostředí je tvořeno přírodním prostředím a zástavbou, které tvoří hmotný základ pro realizaci rozmanitých lidských činností. Sociální prostředí tvoří lidé (jednotlivci, domácnosti, firmy, instituce) a jejich různorodé aktivity. V případě sledování individuálních charakteristik jednotlivců nebo domácností hovoříme o analýze sociální prostorové struktury města. Při hodnocení charakteru lidských aktivit (bydlení, výroba, služby, administrativa, přeprava, apod.) hovoříme o analýze funkční prostorové struktury města.

Přestože přírodní prostředí může v některých případech výrazně ovlivnit prostorovou diferenciaci charakteru zástavby, funkčního využití i obyvatelstva na území města, samo zpravidla nepodléhá významným proměnám. Výjimkou je transformace přírodního prostředí na prostředí zastavěné, jejíž sledování je obsaženo v analýze změn fyzické a funkční prostorové struktury města. Prostorová diferenciacie přírodního prostředí je navíc obsažena ve fyzické, funkční i sociální prostorové struktuře, neboť ty reflektují omezení i přednosti vytvářené charakterem a kvalitou přírodního prostředí. Pro sledování změn v prostorové struktuře měst tudíž považují za dostačující sledovat prostorovou strukturu města ve třech složkách: (1) fyzickou, (2) funkční a (3) sociální prostorovou strukturu.

Fyzická prostorová struktura zahrnuje morfologickou stavbu městského prostoru a rovněž fyzický stav budov a jiných staveb. *Morfologická struktura* je utvářena odlišným způsobem zastavění jednotlivých částí města. Základními prvky morfologické stavby města jsou ulice, pozemky (stavební parcely) a budovy, které vytvářejí složitější systémy, jako např. uliční síť, bloky zástavby, urbanistické soubory, apod. Na agregátní úrovni pak hovoříme o čtvrtích čin-

žovních domů, vil a rodinných domků nebo sídlišť skládajících se z vysokopodlažních panelových domů. Morfologie zástavby má horizontální i vertikální dimenzi (plošné rozmístění objektů a jejich výškové členění). V měřítku celého města rozlišujeme mezi kompaktním městem (plně urbanizované území intravilánu) a jeho příměstskou zónou (zázemí zasažené a pozvolna transformované suburbanizací).

Morfogenetické procesy se zpravidla rozdělují na procesy nové výstavby a procesy transformační. Při nové výstavbě se v morfologii města obvykle odráží, zda jde o jednorázové zastavění (často plánovité, jasně strukturované, pravidelné, homogenní) nebo postupné zastavování (obvykle různorodější). Transformační procesy zahrnují intenzifikaci stávajícího využití novou výstavbou při zachování uliční sítě a vymezení bloků (může však docházet ke spojování parcel a zhušťování zástavby zastavěním vnitrobloků), asanaci se zachováním uličních čar a vymezení bloků (často dochází ke spojování parcel) a asanaci vedoucí ke změně uliční sítě, vymezení bloků i parcel (plánované přestavby větších území). Sledování morfogeneze se zaměřuje zejména na transformaci městských center (často radikální nahrazení historické zástavby moderními velkoobjemovými strukturami a prorážení rychlostních komunikací původní zástavbou) a příměstské krajiny (transformace venkovského osídlení suburbanizací).

Fyzický stav může být hodnocen například sledováním podílu nově postavených objektů, plně rekonstruovaných objektů, částečně rekonstruovaných objektů, objektů v rekonstrukci, objektů v zachovalém stavu, zchátralých objektů a volných pozemků. Na základě agregátních charakteristik pak identifikujeme území jako např. zcela nově vystavěné čtvrtě nebo čtvrtě s rozsáhlou novou výstavbou, čtvrtě s vysokým stupněm rekonstrukce a obnovy, čtvrtě vykazující úpadek, apod. Z údajů zjišťovaných při sčítání lze využít informace o stáří a kvalitě bytového fondu, podílu rodinných domů a bytových domů, bytů v rodinných domcích na celkovém počtu bytů, apod.

Funkční prostorová struktura města představuje rozmístění jednotlivých lidských aktivit (funkčních složek) na území města a z toho vyplývající odlišný způsob využívání objektů, pozemků, území. Funkční prostorová diferenciacie je zpravidla sledována na základě detailní klasifikace využití pozemků (jedním ze zdrojů informací může být např. katastr nemovitostí). Základním dělením funkčního využití ploch je rozlišení na zastavěné a nezastavěné pozemky. Nezastavěné pozemky mohou nést produkční funkce (zemědělství, lesnictví, těžba) nebo sloužit k oddychu a rekreaci (parky a ostatní veřejná zeleň). Důležité je sledovat zastoupení bydlení a ostatních funkcí na zastavěných plochách. Nebytové funkce se člení do mnoha dílčích kategorií: výroba, služby (neziskové, komerční), administrativa (veřejná, komerční), kultura a sport, dopravní a technické stavby. Vztah mezi bydlením a nebytovými, zejména komerčními funkcemi, si zasluhuje zvýšenou pozornost zejména při studiu funkční transformace městských center. Nová zástavba s sebou rovněž přináší radikální změny ve využívání pozemků (např. přeměna zemědělské půdy na obchodní funkci v případě výstavby hypermarketů). Odchod a vymístění produkčních funkcí z vnitřních měst a jejich nahrazení administrativou, obchodem a bydlením patří mezi další významné změny ve funkční prostorové struktuře postkomunistických měst.

Prostorové struktury jednotlivých funkčních složek jsou složeny z odlišných morfologických prvků. Můžeme nalézt plošné prvky (obytné a průmyslové areály), liniové prvky (komunika-

ce) a uzly a zóny (rozmístění obchodu a služeb). V mnoha případech nelze určitému území přiřadit pouze jedinou funkci a vedle čistě monofunkčních území tak existují polyfunkční oblasti a zóny (typickým příkladem je například městské centrum sdružující bydlení, obchod, administrativu a další funkce). Důležitým znakem prostorové struktury města je právě míra prostorové separace nebo naopak promíšení jednotlivých funkcí. Zatímco v období modernismu bylo preferováno oddělování funkcí v městském prostoru, současnost je více nakloněna polyfunkčním městským prostorům.

Důležitá je identifikace základních území města z hlediska dělby práce v rámci organizace městského života. K postižení funkční prostorové organizace je nezbytné sledovat vzájemné vztahy mezi základními funkčními složkami města vázanými na obyvatelstvo (bydliště, pracoviště, služby, volný čas, doprava) popř. výrobu či služby a vymezit základní územní složky prostorové organizace města, tj. městské centrum (služby, volný čas, pracoviště i bydliště), sekundární centra (služby, volný čas, pracoviště), oblasti koncentrace pracovních příležitostí (pracoviště), obytné oblasti (bydliště, pracoviště (domácí práce), místní služby), nezastavěné rekreační plochy (volný čas), doprava (propojení bydlišť, pracovišť, služeb, apod. - přemísťování lidí, zboží a informací), ostatní plochy (zemědělské, lesní, vodní, těžba - minimálně složí v ekonomickém a sociálním chodu města, ale mají důležité ekologické vlivy).

V souvislosti se změnami ve funkční organizaci města se vynořují otázky týkající se například přechodu od monocentrické k polycentrické struktuře, přeorientování nákupního spádu z městských center do nových obchodních zón na okrajích měst, doplňování dominantně rezidenční funkce sídlišť s období komunismu o nové pracovní příležitosti a služby, apod.

Sociální prostorová struktura města je hodnocena postižením diferenciací charakteristik obyvatelstva rozmístěného a pohybujícího se v prostoru města. K postižení sociální prostorové struktury se zpravidla používají snadno dostupné údaje o trvale bydlícím obyvatelstvu. Výstižnější by však bylo i zahrnutí přechodně nebo nelegálně bydlících, jejichž počet ve velkých postkomunistických městech rychle narůstá. Tento přístup však naráží na nedostatek údajů a vyžaduje vlastní empirické šetření. Sledování sociální prostorové struktury by mělo vedle hodnocení obyvatel podle bydliště postihnout i sociálně diferencované využití veřejných prostor v rozmanitých denních obdobích (k bydlícím přibývají dojíždějící do práce, do škol a za nákupy, turisté, apod.).

K postižení sociální prostorové diferenciací lze využít prostý slovní popis sociálního klimatu jednotlivých částí města, který je obvykle zaměřený na zvláštnosti, jedinečnosti a odlišnosti. Je však také možné využít kvantitativního statistického zhodnocení sociálně prostorové diferenciací, které často vede k hledání pravidelností, zobecňování zjištěných skutečností a vytváření modelů. Tento přístup je však zpravidla omezen na využití statisticky šetřených charakteristik trvale bydlícího obyvatelstva.

Ke kvantitativní analýze sociální prostorové struktury se obvykle používají charakteristiky vyjadřující (1) demografický status (věková struktura, velikost domácností, počet dětí), (2) sociálně-ekonomický status (vzdělanostní struktura, profesní struktura, kvalita bytového fondu), (3) etnický status (národnostní a etnické složení, náboženství). K postižení sociálního klimatu různých částí města slouží i sledování výskytu sociálně-patologických jevů (neúplné rodiny, rozvodovost, potratovost).

Změny v sociální prostorové struktuře se zpravidla analyzují na základě srovnání výsledků hodnocení využívajících statistická data ze sčítání obyvatelstva pro dva časové horizonty. Průběžná evidence obyvatelstva umožňuje sledovat změny v rozložení trvale bydlících, vliv přirozené měny a migrace na populační přírůstky a změny ve věkové struktuře obyvatel. Změny v sociálně-ekonomickém statusu obyvatel v období mezi sčítáními obyvatel může indikovat analýza údajů z policejního registru migrantů (sleduje se například vzdělání migrujících). Pro podrobnější šetření je však nezbytné využít terénní průzkumy a dotazníková šetření.

Fyzické a funkční, popř. fyzické a sociální stránky prostorové struktury jsou v realitě vzájemně provázané. Například každá budova je charakterizována jak fyzickým stavem tak svým funkčním využitím nebo sociálním statutem obyvatel a mezi těmito charakteristikami obvykle existuje určitá souvislost. Například fyzický stav domu často odráží i sociální status jeho obyvatel. Podobně je tomu i v případě vztahu mezi fyzickým stavem a funkčním využitím. Nastíněné souvislosti platí i při hodnocení územních celků jako například městských čtvrtí. Výraz "slum" obvykle označuje oblast se značně zanedbaným domovním fondem, který je obydlen lidmi s velmi nízkým sociálním statutem.

Stejně to platí i v případě změn ve struktuře města. Rozsáhlá rekonstrukce domů je často doprovázena i přeměnou funkčního využití (revitalizace a komercializace) nebo výraznou změnou sociálního statusu obyvatel (gentrifikace postihující jak rekonstrukci budov tak změnu sociálního statusu obyvatelstva). K interpretaci komplexnějších změn ve fyzické, funkční i sociální prostorové struktuře měst se používá celá řada termínů označujících procesy proměny prostorové struktury města.

4. PROCESY PROMĚNY PROSTOROVÉ STRUKTURY MĚSTA

Prostorová struktura měst je transformována poměrně komplexními procesy proměny jejich fyzických, funkčních a sociálních složek. K označení procesů se používají rozmanité termíny, jako např. revitalizace (oživení), úpadek, komercializace, gentrifikace, ghetoizace, suburbanizace, atd. Primárním cílem výzkumů procesů proměny měst není zpravidla identifikace změn v dílčích stránkách jejich prostorové struktury, ale postihu mechanismů, kterými k transformacím dochází. Klíčovou otázkou už není jen: "Co se mění?", ale především otázka: "Jak a proč ke změnám dochází?".

Procesy městských proměn jsou studovány z mnoha perspektiv dílčích disciplín jako je sociologie, politologie, ekonomie, plánování, geografie nebo ekologie. Při výzkumu suburbanizace, gentrifikace a dalších procesů často není primárním cílem studium změn prostorové struktury, ale například konflikty mezi sociálními skupinami či funkcemi využití pozemků nebo například vliv místní správy či politik centrální vlády na vývoj zkoumaného procesu. Přestože procesy proměny městského prostředí zpravidla zahrnují vzájemnou kombinaci změn fyzických, funkčních a sociálních charakteristik prostorové struktury města, ty nemusí být hlavním cílem prováděných analýz.

Koncepty a definice jednotlivých procesů se do určité míry liší. Odlišnosti jsou způsobeny různými předměty zkoumání či rozmanitostí používaných epistemologií a metod mezi jednotlivými disciplínami i v jejich rámci. Koncepty procesů tak často nejsou kompatibilní mezi sebou natož s konceptem rozdělení celkové vnitroměstské struktury do dílčích složek, který byl nastíněn v předcházející části. Důležitým cílem tohoto příspěvku je nastínění vztahů mezi kon-

cepty procesů a dílčích městských prostorových struktur. Jde o zamyšlení nad přiřazením procesů k základním složkám prostorové struktury města. Snahou je překonat nesoulad daný tím, že koncepty procesů obvykle vznikaly zcela nezávisle na klasifikaci složek prostorové struktury města, případně pouze implicitně odrážely určitou intuitivně vnímanou strukturaci.

5. KLASIFIKACE ZMĚN V PROSTOROVÉ STRUKTUŘE MĚSTA

Pro hodnocení proměn v prostorové struktuře měst neexistuje žádná systematicky vytvořená klasifikace procesů změny. Cílem tohoto příspěvku je nastínit možný způsob přípravy klasifikačního schématu vhodného k formálnímu utřídění změn ve vnitřní prostorové struktuře měst. Jako základ klasifikace může sloužit výše uvedený koncept rozdělení prostorové struktury města do dílčích složek. Koncept je široce akceptován v rámci geografie města. Existují sice dílčí modifikace (viz např. Matlovič 1998, s. 9-10), které ale nezpochybňují základní princip formálního členění prostorové struktury měst do dílčích složek.

Klasifikace by měla zohledňovat určitou šíři typů změn v prostorové struktuře měst a přitom si zachovat dostatečnou přehlednost a úroveň zobecnění. Klasifikační schéma by také mělo reflektovat koncepty procesů prostorových změn ve městech a umožnit jejich zařazení do schématu při respektování základní atributů, které je odlišují. Schéma tak může sloužit i jako určitý převodník mezi koncepty procesů a konceptem prostorové struktury města a pomoci při geografické konceptualizaci a definicích procesů.

Možný přístup ke klasifikaci procesů změny fyzického a sociálního prostředí měst nabízí tabulky 1a a 1b. Klasifikační schéma kombinuje základní způsoby změn fyzického prostředí se základními typy změn ve dvou základních složkách sociálního prostředí (sociální a funkční struktura města). U transformací fyzických struktur rozlišuje mezi třemi typy změn, při nichž je zachována morfologická stavba města (fyzický úpadek, stagnace, rehabilitace a regenerace) a třemi, které způsobují její významné proměny (asanace a nová výstavba, vyplnění volných parcel, nová výstavba na zelené louce). V případě diferenciací transformací sociální nebo funkční struktury je považováno za klíčové, zda ve zkoumané lokalitě zůstávají původní uživatelé (např. při stagnaci) nebo zda je nahrazují noví uživatelé (např. při gentrifikaci), či zda proces přináší nové uživatele do nově využívané lokality (např. při suburbanizaci). Každá z těchto kategorií je dále rozčleněna na tři podskupiny podle toho, jestli procesem dochází k nárůstu či poklesu sociálního/ekonomického statusu aktérů nebo jejich status zůstává zachován.

Tabulky 1a a 1b jsou pokusem o formální typologii změn fyzického a sociálního prostředí města. Zároveň slouží i k zařazení často používaných termínů označujících procesy proměny městského prostředí do předem vytvořené klasifikace změn. Představují tak formální pojítka mezi dvěma způsoby hodnocení transformací prostorové struktury měst. Termíny označující procesy však existují jen pro některé kombinace změn a to zpravidla pro případy radikálních proměn měst. Mnohé kombinace změn, které tabulky formálně uvádí a které v realitě bezpochyby existují, vůbec samostatným termínem pojmenovány nejsou. Přesto je ale potřeba s nimi počítat při klasifikaci procesů proměny prostorové struktury měst.

Obsah tabulek 1a a 1b vznikl na základě pokusu o zařazení literaturou často zmiňovaných procesů do připraveného klasifikačního schématu. Značný problém při zařazení termínů, které označují procesy proměny prostorové struktury města, představuje mnoho rozdílných výkladů každého termínu/procesu a neexistence jednotné přijímaných definic. Uvedme si jako příklad procesy revitalizace a gentrifikace.

Revitalizací je označována změna, při které došlo ke zlepšení fyzického stavu (rekonstrukci či novou výstavbou budov) v části města a zpravidla rovněž ke změně funkčního využití (například komercializací) či sociálního statusu obyvatel (například gentrifikací). Pojem revitalizace může být označena celá řada kombinací změn fyzického stavu, funkčního využití a sociálního statusu městských čtvrtí a za revitalizaci bývá obvykle považováno i zlepšení kterékoliv ze tří námi sledovaných charakteristik za předpokladu, že nedošlo ke zhoršení žádné ze zbývajících. Pojem revitalizace by tak mohl být vyplněn do mnoha polí tabulky. Vzhledem k neurčitosti, mnohoznačnosti a šíři konceptu revitalizace termín v tabulkách zařazen není.

Dalším příkladem je gentrifikace. Za gentrifikaci někteří považují zvýšení sociálního statusu jakékoliv čtvrtě. Pro jiné musí gentrifikace zahrnovat stěhování obyvatel vyššího sociálního statusu do starších čtvrtí vnitřního města vedoucí k nahrazení původního obyvatelstva s nižším sociálním statusem. Další skupina autorů nebude hovořit o gentrifikaci, pokud vedle sociální změny nedojde i k obnově (rekonstrukci) původního domovního a bytového fondu. V klasifikační tabulce je zobrazeno poslední uvedené pojetí gentrifikace, zatímco ostatní formy změn spojených s nárůstem sociálního statusu obyvatel (ale s odlišnými charakteristikami změn fyzického prostředí nebo uživatelů) jsou označeny termíny "incumbent upgrading", rekonstrukce/"renewal", výstavba kondominii či rezidenční suburbanizace

Rozdíly v konceptech a definicích procesů často vedou k chaotičnosti a nedorozuměním při diskusích o rozsahu, významu a příčinách procesu, který je sice označován stejným termínem, ale analyzován na základě odlišných parametrů. Klasifikační tabulka, která nastiňuje typologii procesů proměny fyzického a sociálního prostředí města, je i pokusem o vyjádření určitých formálních principů, které by měly být zohledňovány při geografickém výzkumu procesů měnících prostorovou strukturu měst, zejména při definování zkoumaných jevů.

6. ZÁVĚREČNÉ POZNÁMKY

Hlavním výsledkem příspěvku je klasifikační tabulka zobrazující typologii procesů proměny fyzického a sociálního prostředí města. Příspěvek se soustředil především na otázky z oblasti popisu změn v prostorové struktuře města. Nutno však poznamenat, že srovnávací analýza postkomunistických měst by neměla zůstat jen u popisu prostorových struktur a jejich změn, ale měla by nabídnout i vysvětlení proměn nalezením příčinných souvislostí a nastíněním mechanismů změn prostorových vzorců. Bez explicitního zahrnutí charakteristik změn dílčích stránek prostorové struktury města do definic a konceptů zkoumaných procesů však mohou být rozmanitá vysvětlení zavádějící a vést k nedorozuměním. Klasifikační tabulka nabízí formálně strukturované vodítko pro přiřazení procesů k možným kombinacím fyzických, funkčních a sociálních složek prostorové struktury měst. Její reflexe při výzkumech postkomunistických měst může přispět k přehlednějším a vzájemně srovnatelnějším výsledkům zkoumání.

Tabulka 1b: Procesy proměny fyzického a sociálního prostředí města (2. část)

změny ve funkční struktuře		změny fyzické struktury					
		zachování morfologických struktur			nové morfologické struktury		
aktéři	změna ekonomického statusu	fyzický úpadek	beze změny	rehabilitace a regenerace budov	asanace a nová výstavba	vyplnění volných parcel	výstavba na zelené louce
současní uživatelé	beze změny				nízká pravděpodobnost	x x x	x x x
současní uživatelé	nárůst	nízká pravděpodobnost	ekonomická revitalizace	ekonomická revitalizace	x x x	x x x	x x x
současní uživatelé	pokles	deindustrializace	deindustrializace	nepravděpodobné	x x x	x x x	x x x
noví uživatelé nahradili předchozí	beze změny				rekonstrukce "renewal"	x x x	x x x
noví uživatelé nahradili předchozí	nárůst	nepravděpodobné	komer- cializace	komer- cializace	rekonstrukce "renewal"	x x x	x x x
noví uživatelé nahradili předchozí	pokles	ekonomický úpadek	ekonomický úpadek	nepravděpodobné	nízká pravděpodobnost	x x x	x x x
noví uživatelé v nové lokalitě	beze změny	x x x	x x x	x x x	x x x	komer- cializace	komerční suburbanizace
noví uživatelé v nové lokalitě	nárůst	x x x	x x x	x x x	x x x	komer- cializace	komerční suburbanizace
noví uživatelé v nové lokalitě	pokles	x x x	x x x	x x x	x x x	ekonomický úpadek	

Tabulka 1a: Typologie procesů proměny fyzického a sociálního prostředí města (1. část)

změny v sociální struktuře		změny fyzické struktury					
aktéři	změna sociálního statusu	zachování morfologických struktur			nové morfologické struktury		
		fyzický úpadek	beze změny	rehabilitace a regenerace budov	asanace a nová výstavba	vyplnění volných parcel	výstavba na zelené louce
současní uživatelé	beze změny				nízká pravděpodobnost	x x x	x x x
současní uživatelé	nárůst	nízká pravděpodobnost		"incumbent upgrading"	x x x	x x x	x x x
současní uživatelé	pokles	ghetoizace		nepravděpodobné	x x x	x x x	x x x
noví uživatelé nahradili předchozí	beze změny				rekonstrukce "renewal"	x x x	x x x
noví uživatelé nahradili předchozí	nárůst	nepravděpodobné		gentrifikace	rekonstrukce "renewal"	x x x	x x x
noví uživatelé nahradili předchozí	pokles	ghetoizace		nepravděpodobné	nízká pravděpodobnost	x x x	x x x
noví uživatelé v nové lokalitě	beze změny	x x x	x x x	x x x	x x x	komunální výstavba	
noví uživatelé v nové lokalitě	nárůst	x x x	x x x	x x x	x x x	kondominia	sub-urbanizace
noví uživatelé v nové lokalitě	pokles	x x x	x x x	x x x	x x x	sociální bydlení	

LITERATURA

- MATLOVIČ, R. (1998) Geografia priestorovej štruktúry mesta Prešov. Geografické práce, roč. VII, č. 1. Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity.
- MATLOVIČ, R. (2000) Transformačné procesy intraurbánnych štruktúr Prešova ako odraz celospoločenských zmien v ostatnom decéniu. In: Matlovič, R., ed., Urbánny vývoj na rozhraní milénii. Urbánne a krajinné štúdie Nr. 3, s. 27-38. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- SÝKORA, L. (1999) Proměny vnitřní prostorové struktury postkomunistické Prahy. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis - Folia Geographica XXXII (3), s. 98-103.
- SÝKORA, L. (2000) Induktivní a deduktivní přístupy při srovnávacím výzkumu změn vnitřní prostorové struktury postkomunistických měst. In: Matlovič, R., ed., Urbánny vývoj na rozhraní milénii. Urbánne a krajinné štúdie Nr. 3, s. 19-26. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

**CLASSIFICATION OF CHANGES IN THE SPATIAL STRUCTURE
OF POST-COMMUNIST CITIES***Luděk SÝKORA***Summary**

Postcommunist cities are characterised by the change in their spatial structures. Therefore, their research must focus on studying the processes of change rather than on the description of spatial patterns in one time horizon. The paper argues that there are two distinct approaches to the study of changes in the urban spatial structure. First investigates the changes in spatial patterns and is focused on results of the processes of urban change. Second is aimed on the research of individual processes of urban change and beside the description of spatial changes it also investigates the mechanisms of changes and seeks their explanation. The results achieved by the two approaches are not usually compatible. The paper therefore attempts to design a formal procedure, which will connect the two approaches. It outlines a concept of urban spatial structure, with its division into physical, functional and social substructures. These are taken as the base for the formulation of a classification scheme of changes in urban spatial structure. The scheme combines physical and social or, alternatively, functional changes. The physical changes are further divided into six categories according to the character of transformations in urban morphology. Social and physical changes are divided into nine categories according to changes in social/economic status and permanence or replacement of actors (people or firms). The scheme thus offers a formal typology of processes of urban change. Finally, it is attempted to fill names of processes of urban changes, such as gentrification or suburbanisation, into this classification scheme.

Poděkování:

Článek je dílčím výstupem projektu "Transformation of Spatial Intra-Urban Structures and their Reflection in Perception: A Comparative Study of Prague, Bratislava, Olomouc and Prešov" finančně podpořeného grantem č. 2176/308/1999 poskytnutým Research Support Scheme of the Open Society Institute (RSS/OSSF).

Recenzovali: Doc. RNDr. Pavol Korec, CSc.

Doc. RNDr. René Matlovič, PhD.

FUNKČNÍ VZTAHY V MALOOBCHODNÍ VYBAVENOSTI MĚSTA OLOMOUCE

Zdeněk SZCZYRBA

Abstract: *This paper concerns with the functional relations in geographical structure of the towns' retail facilities, namely for the case of Olomouc. Principal problem is understanding of hierarchy of the retail facilities as a basic and indivisible components of formation space structure of the retail network in the towns' resident subdivisions.*

Key words: *retail, retail facilities, hierarchic levels of retail facilities, axiom of complexity.*

1. ÚVOD

Příspěvek dokumentuje funkční vztahy v geografické struktuře maloobchodní vybavenosti města, a to modelově na příkladu Olomouce (výchozí pro analýzu byl empirický výzkum katedry geografie Přírodovědecké fakulty v Olomouci uskutečněný v květnu 1998). V principu jde o poznání hierarchie maloobchodní vybavenosti jakožto základní a nedělitelné součásti formování prostorové struktury maloobchodní sítě v městských sídelních útvarech. Z pohledu dnešního dynamického rozvoje maloobchodu lze tento přístup bezesporu aplikovat jako jeden z praktických relevantních nástrojů urbanistického plánování obchodních sítí.

2. PROSTOROVÁ ORGANIZACE MALOOBCHODNÍ SÍTĚ MĚST

Pro prostorové uspořádání maloobchodní sítě v sídelních útvarech platí následující tři základní principy jejího formování (např. Kroc, 1978, Cimler, 1997 ad.):

1. Relativní rovnoměrnost utváření a koncentrace maloobchodní sítě
2. Stupňovitost (hierarchie) maloobchodní vybavenosti
3. Komplexnost maloobchodní vybavenosti

ad 1: V dlouhodobém vývoji je maloobchodní síť charakterizována těmito vzájemně se prosazujícími provázanými tendencemi:

RNDr. Zdeněk Szczyrba, PhD.

Katedra geografie, PF UP, tř. Svobody 26, 771 46 Olomouc